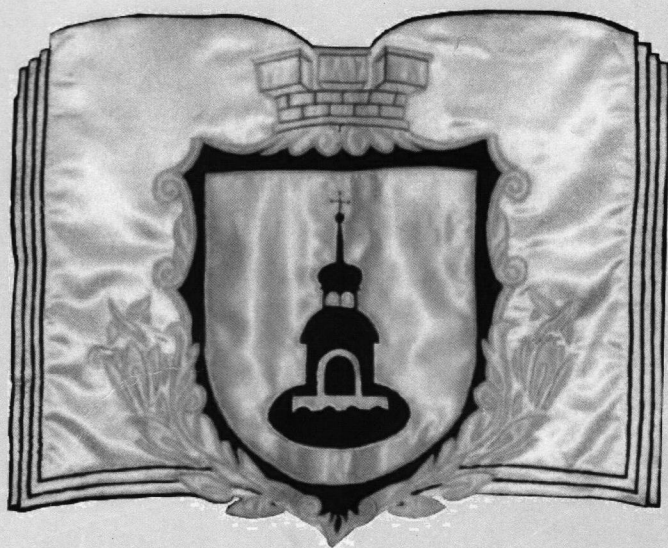

ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК

ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
“ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ”

ПЕДАГОГІКА
ПСИХОЛОГІЯ
ФІЛОСОФІЯ

20/2011

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК

**ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ПЕДАГОГІКА
ПСИХОЛОГІЯ
ФІЛОСОФІЯ**

ВИПУСК 20

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – 2011

Гуманіта вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Збірник наукових праць – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 20. – 592 с.

Збірник наукових праць засновано у 2000 році.

ЗАСНОВНИК:

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

Свідectво про державну реєстрацію КВ №16427-4899Р від 20. 01. 2010 року.

Збірник затверджено постановою президії ВАК України

З психологічних та філософських наук від 14.04.2010 №1-05/3

Педагогічних наук від 06.10.10 №3-05/6

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

В.П.Коцур, доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ПЕДАГОГІКА: Вашуленко М.С., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України; Волков Л.В., доктор педагогічних наук, професор; Нікітчина С.О., доктор педагогічних наук, професор; Токмань Г.Л., доктор педагогічних наук, професор; Шапран О.І., доктор педагогічних наук, доцент.

ПСИХОЛОГІЯ: Булах І.С., доктор психологічних наук, професор; Корніяка О.М., доктор психологічних наук, професор; Кузьменко В.У., доктор психологічних наук, професор; Манюха І.П., доктор психологічних наук, професор; Татенко В.О., доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України.

ФІЛОСОФІЯ: Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України, член-кореспондент НАН України; Базалук О.О., доктор філософських наук, доцент; Довбня Л.Е., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар); Рик С.М., кандидат філософських наук, доцент (заступник головного редактора); Стадник М.М., доктор філософських наук, професор; Стогній І.П., доктор філософських наук, професор; Ярошовець В.І., доктор філософських наук, професор.

НАД РОЗДІЛОМ «ПЕДАГОГІКА» ПРАЦЮВАЛИ: Конох А.П., доктор педагогічних наук, доцент; Круцевич Т.Ю., доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор; Куйбіда В.В., кандидат біологічних наук, доцент; Серебрий В.С., головний редактор газети «Краєзнавство. Географія. Туризм»; Обозний В.В., доктор педагогічних наук, професор; Пантелов Б.П., кандидат педагогічних наук, доцент; Пантелова Н.С., кандидат педагогічних наук, доцент; Пивовар А.А., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач; Троценко Т.Ю., кандидат педагогічних наук, старший викладач.

Рекомендовано вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (протокол №4 від 30 листопада 2010 р.)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРІВ КРАЄЗНАВЧО-ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

В статті розглянуто діяльність краєзнавчо-екскурсійних центрів: екскурсійних бюро в Україні в 20-х роках ХХ ст. Організацію пізнавальних, виробничих екскурсій, а також залізничних, морських і річкових поїздок з екскурсійними програмами.

Ключові слова: краєзнавчо-екскурсійні центри, екскурсійне бюро, пізнавальна екскурсія.

В статье рассмотрена деятельность краеведческо-экскурсионных центров: экскурсионных бюро в Украине в 20-х годах ХХ ст. Организацию познавательных, производственных экскурсий, а также железнодорожных, морских и речных путешествий с экскурсионными программами.

Ключевые слова: краеведческо-экскурсионные центры, экскурсионное бюро, познавательная экскурсия.

The article considered the activity of local history-excursion centers: excursion offices, in Ukraine in the 1920's. Organization cognition, industrial excursions, railway travels and voyages with excursion programs.

Key words: local history-excursion centers, excursion office, cognition excursion.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний розвиток туризму в Україні ґрунтується на історичних теоретико-практичних засадах роботи мережі туристсько-екскурсійних закладів, яка започатковувалася в 20-х роках ХХ ст. Саме в цей період активізувався краєзнавчий рух, який сприяв створенню і розширенню діяльності краєзнавчо-екскурсійних центрів, зокрема, екскурсійних бюро. Вони організовували різнопланові екскурсії, в яких пізнавальний напрямок поєднувався з відпочинком. Знач-

на увага приділялася виробничим екскурсіям, для удосконалення організації яких розроблялися методичні вказівки. Постійно розширювалася регіональна багатовекторність маршрутів не тільки по Україні, але й по РСФРР і Кавказу. Започатковувалися подорожі з екскурсійними програмами залізницею, а також річкові та морські на пароплавах.

Аналіз діяльності туристських підприємств підтверджує, що на сучасному етапі організація міжнародного туризму переважає над внутрішнім. В зв'язку з цим, особливої уваги та удосконалення потребують екскурсійні програми і регіональні подорожі по Україні, які мають значне пізнавальне, освітнє, виховне значення і відіграють велику роль, у підвищенні якості навчально-виховного процесу загальноосвітніх шкіл, середніх і вищих навчальних закладів.

Діяльність краєзнавчо-екскурсійних центрів в 20-х роках ХХ ст. окремо не досліджувалася, але оглядово висвітлювалася в працях науковців С. Поповича, В. Савчука, Я. Верменич, В.К. Федорченко і Т. Дьорової.

Мета дослідження: розкрити основні напрями діяльності краєзнавчо-екскурсійної роботи туристських центрів з перспективним використанням історичного досвіду.

Завдання дослідження:

- аналіз основних напрямів діяльності краєзнавчо-екскурсійних центрів туризму в 20-х роках в Україні;
- характеристика пізнавальних і виробничих екскурсій;
- характеристика залізничних і річково-морських поїздок.

Виклад основного матеріалу. 1920-ті роки у великій мірі були періодом випробувань і розвідок широких робітничих і шкільних екскурсій по Україні.

Перед центрами краєзнавчо-екскурсійної роботи стояло завдання посилення контролю над краєзнавчо-екскурсійним рухом. Його зростання було пов'язане з багатьма факторами. Серед них, відмітимо адміністративне впровадження екскурсійної справи на підприємствах, в робітничих клубах, сільбудах, школах, училищах, вищих учбових закладах, в армії, що здійснювалось з метою: засобом екскурсійного методу показати велич соціалістичних перетворень.

Незважаючи на заідеологізованість, екскурсії багатьом робітникам, селянам, школярам надавали можливість вперше у житті відвідати індустріальні міста, музеї, парки заповідники, побачити великі ріки і моря. Природні умови України дозволяли проводити різноманітні екскурсії, які поєднували в собі пізнавальні функції та відпочинок. Звичайно, не всі регіони однаково були охоплені краєзнавчо-екскурсійним рухом. Якщо такі значні за територією округи як Київська і Одеська, багаті історичними пам'ятками та природними ландшафтами, мали великий досвід добре налагодженої екскурсійної роботи і відвідувались тисячами екскурсантів, то в Сталінській окрузі їх чисельність дорівнювала тільки декілька сотень. В 1927 році в Києві було зареєстровано 320 тис. екскурсантів, в Одесі – 242 тис. В 1928 році в Києві – 500 тис. чоловік стали учасниками екскурсій. Значна екскурсійна робота на початку 20-х років розгорнулася в Харкові, де за період з 1-го жовтня 1924 по 27 жовтня 1925 року, в екскурсіях взяло участь 73.624 особи. Поступово активізувалася діяльність екскурсійних закладів в інших містах. Черкаське екскурсійне бюро з січня по жовтень 1928 року організувало екскурсії для 10.558 чоловік. Щоправда, це були екскурсії місцевого значення, в основному виробничі [1].

Велику роботу в напрямку розвитку краєзнавчо-екскурсійної справи проводили такі центри екскурсійної роботи, як екскурсійні бюро. У звіті Головополітосвіти УРСР за 1921-1923 операційний рік відзначалося, що екскурсії тоді займають належне місце, коли екскурсійну роботу вдається централізувати в екскурсбюро.

Екскурсійні бюро створювалися при музеях, професійних спілках, окружних управлі-

ннях соціального виховання Народного комісаріату освіти, різноманітних Товариствах і як самостійні організації. Самостійно діяло Чернігівське екскурсійне бюро, яке розробляло цікаві краєзнавчі екскурсії, створювало цикли природничо-історичних, історико-археологічних, літературно-художніх, виробничих екскурсій, до проведення яких залучалися досвідчені фахівці. В 1925-1926 господарському році розпочало активну роботу центральне екскурсійне бюро Харківського округу, на яке було покладено загальне керівництво екскурсійною та музейною справою не тільки в окружному, але й у Всеукраїнському і Всесоюзному масштабах. Воно приймало і обслуговувало екскурсантів з Києва, Одеси, Москви, Ростова та інших міст, підтримувало зв'язки з екскурсійними бюро Москви, Ленінграду, Криму, Кавказу. У діяльності бюро головна увага приділялася циклам виробничих екскурсій із задіянням всіх екскурсунктів промислових підприємств Харкова. У жовтні-березні 1925/1926 операційного року, виробничі екскурсії становили – 65%, сільськогосподарські – 20%, інші – 15%. До них було залучено 73.624 екскурсанта, в тому числі: 40% – робітників, 14% – селян, 14% – службовців, 20% – школярів, 12% – червоноармійців.

В кінці 20-х років на перше місце були поставлені – виробничі екскурсії. Багато, наприклад, виробничих екскурсій проводило екскурсійне бюро Шевченківського округу, як міських так і позаміських. В місті Черкаси екскурсанти відвідували друкарню, тютюнову фабрику, ливарний завод, пожежну частину, склад сільськогосподарських машин, водогінний парк, пароплавну пристань, цегельний завод, хлібопекарню, депо станції Черкаси. Екскурсанти також ознайомлювалися з процесом виробництва сірникового заводу міста Кам'янка, фарфорового заводу міста Корсуня, цукрового заводу міста Сміли, парового млину міста Золотоноші, залізничних майстерень станції Бобринська. Черкаське екскурсійне бюро розробило «Методичні вказівки для виробничих екскурсій». В них відзначалося, що виробничі екскурсії є засобом масової виробничої освіти й виховання. Пропонувався певний порядок огляду і дослідження підприємства: 1) хронологічно-виробничий, тобто в такому напрямку, в якому

працювало саме виробництво: від сировини до випуску фабрикату; 2) систематичний, більш складний, який проводився за детально розробленим планом, коли висхідним моментом дослідження ставало ознайомлення з готовими виробами, заключним моментом виробництва, або якою-небудь стороною виробництва – технічною, економічною, соціальною [2].

Діяльність краєзнавчо-екскурсійних центрів у великій мірі визначалася кількістю розроблених краєзнавчо-екскурсійних маршрутів, запропонованих екскурсійним групам та індивідуальним екскурсантам. Велике значення мало регіональне розгалуження маршрутів, що особливо стосувалося далеких екскурсій.

Створення нових далеких екскурсійних маршрутів було вимогою часу. В 1928 році Українське мішане пайове екскурсійне товариство розробило десять маршрутів далеких екскурсій по Україні, які охоплювали шість різних регіонів: Дніпровський, Чорноморський, Донбас, Криворіжжя, Степову Україну, Слобожанщину. В залежності від місця подорожування, використовувалися різні транспортні засоби: автомобіль, залізниця, човни, пароплав. Тривалість маршрутів від 5 до 25 днів. Пропонувалися наступні маршрути: «Степова Україна – Дніпрельстан», розрахований на 10 днів, «Дніпрельстан – Дніпро – Чорне море – Одеса», на 13 днів, «Донбас – Дніпрельстан – Криворіжжя», на 12 днів, «Пороги – Криворіжжя», на 10 днів, «Слобожанщина», на 11 днів [3].

Визначальне спрямування своєї діяльності Українське мішане пайове екскурсійне товариство вбачало в об'єднанні наявних екскурсійних фондів, у підготовці нових екскурсійних маршрутів.

Екскурсійні маршрути по Україні оформлялися у вигляді проспектів. В першу чергу, екскурсії передбачалися тими частинами України, які викликали увагу громадськості: Харків, Київ, Миколаїв, Херсон, Одеса, а також Криворіжжя, Донбас, заповідник Ольвія й, обов'язково, Дніпрельстан. Краєзнавчо-екскурсійні центри відпрацьовували й інші варіанти маршрутів, з використанням екскурсійних ресурсів тих областей, особливості яких були недостатньо відомі, зокрема, Західної України. Серед них, перший варіант: Волинь

– Поділля – Київ – Житомир – Бердичів – Кам'янець – Умань – Черкаси – Канів (термін 13 днів). Другий варіант: Волинь – Поділля – Київ – Кам'янець – Одеса (13 днів). Третій варіант: Київ – Кам'янець (11 днів).

Екскурсійний маршрут по Чернігівщині охоплював 12 містечок і селищ, зокрема: Новгород-Сіверський, Пирогівку, Дігтярівку, Редичево, Салтикову Дівицю, Чернігів, Полтавиці, Остер. Екскурсія за маршрутом Харків-Запоріжжя надавала можливість екскурсантам завітати до 14 екскурсійних пунктів, зокрема: до Харкова, Лиману, Славіанська, Краматорська, Артемівська, Микитівки, Кринички, Сталіно, Гришино, Дніпропетровська, Кривого Рогу, Нікополя, Запоріжжя. За маршрутом Харків-Ростов туристи мали можливість відвідати 7 пунктів: Харків, Зміїв, Ізюм, Гори Артема, Жовте, Кам'янське, Ростов [4].

Потрібно відмітити регіональну розгалуженість екскурсійних маршрутів, які, в залежності від використання різноманітних транспортних засобів, розподілялися на залізничні, морські та річкові. Один з таких залізничних маршрутів, Харків-Маріуполь, охоплював індустриальні центри вугільної, металургійної, хімічної промисловості України: Харків, Артемівськ, Горлівку, Сталіно, і в той же час, знайомив з природою Донбасу та Азовським узбережжям в місті Маріуполі. Морські маршрути надавали екскурсантам можливість пізнати життя і промисловий розвиток головних портів узбережжя Чорного та Азовського морів, таких, як: Одеса, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч, Бердянськ, Маріуполь, Таганрог. Розроблялися і різнопланові маршрути, які поєднували елементи транспортних і пішохідних екскурсій. Наприклад, подорожуючи по Дніпру, за маршрутом Київ – Черкаси – Кременчук – Кам'янське – Дніпропетровськ – Пороги – Дніпробуд – Запоріжжя – Нікополь – Херсон – Одеса, екскурсанти під час огляду Порогів пересажувалися на човни, а потім звершували пішохідний перехід. Екскурсія по історичних місцях Полісся, за маршрутом Київ – Коростень – Овруч – Мзирь, включала проїзд залізницею і пароплавом по річках: Прип'ять та Дніпро [5].

Висновки. Таким чином в 20-х роках ХХ ст. в Україні активно діяли краєзнавчо-екс-

курсійні центри, які спрямовували свою діяльність на регіональне розгалуження туристичних маршрутів з екскурсійними програмами і на організацію маршрутів нового типу: залізничних і на пароплавах.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАХО (Державний архів Харківської області), ф.Р. 845, оп. 2, спр. 365.
2. ДАЧО (Державний архів Черкаської області), ф.Р. 131, оп. 1, спр. 28.
3. Погребецький М. Дорожня книжка туриста / М.Погребелький. – Х.: Вісник фізичної культури, 1930. – 124 с.

4. Спиридонович Ю. До питання про організацію туризму на Україні / Ю.Спиридонович // Культробітник. – 1927. – №8. – С. 15-18.

5. ЦДАВО (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), ф. 8, оп. 5, спр. 249.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костюкова Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.